

Vasile Drăguț, creatorul sau purtătorul unei doctrine în domeniul conservării și restaurării operei de artă ?

Dan Mohanu

Răspunsul îl găsim mai mult în fizionomia faptelor sale, în istoria unei exemplare administrații a monumentelor istorice, decât în sinteza textelor pe care ni le-a transmis. Cel puțin pentru tânăra generație de restauratori muraliști a anilor '70, profesorul, mai mult decât pragmaticul administrator, a fost un respectat și temut *pater*, apărător, în cadrul Direcției Monumentelor, a unui mod de a gândi consecvent principiului interdisciplinarității.

Mă voi mărgini să schițez arhitectura concepției sale despre restaurarea patrimoniului artistic așa cum s-a reflectat în evoluția tinerei echipe de restauratori de pictură murală, al cărei destin a încercat, cu obstinția sa de om al pământului, a-l salva chiar și după samavolnica distrugere, în 1977, a instituției ce dobândise o frumoasă tradiție în cercetarea și protejarea monumentelor noastre.

În același timp, mi se pare folositor exercițiul de a confrunta gândirea de acum mai bine de două decenii a profesorului Drăguț cu mentalitatea și evenimentele contemporane, întrebându-ne cum ar fi reacționat ferventul apărător și iubitor al monumentelor la ceea ce trăim noi astăzi.

În 1986, Vasile Drăguț prefața versiunea românească a tratatului soților Mora și a lui Paul Philippot dedicat conservării picturilor murale¹, ce rezistă până astăzi ca o complexă construcție teoretică ce depășește frontierele domeniului căruia îi este consacrat, devenind o erminie a restaurării în general. Profesorul se afla cu puțin

înaintea sfârșitului său, deopotrivă neașteptat și abrupt, purtând în același timp toată drama, repetată la nesfârșit, a celui ce trebuie să accepte a nu mai fi profet în țara lui. Ne aflăm la aproape un deceniu de la catastrofa cutremurului din 4 martie și de la cu mult mai crunta replică ce avea să-i urmeze: perioada demolărilor „epocii de aur”². Punctul culminant al tragediei fusese atins în 1985 prin distrugerea Mănăstirii Văcărești. În aceste împrejurări, textul lui Vasile Drăguț, împreună cu întreaga apariție a cărții dedicate conservării picturilor murale, se constituia într-un fel de alegorie a rezistenței. O rezistență pe care profesorul, devenit rector al Institutului „Nicolae Grigorescu”, o organizase în felul său, de încăpățânat și bun gospodar. Profitând de „strategia” regimului comunist, vizând „integrarea învățământului cu cercetarea și producția”, a creat în interiorul Institutului pe care îl conducea cu aceeași iubire, fermitate și largă deschidere, cum o făcuse în cazul monumentelor istorice, un atelier de cercetare-proiectare, capabil să adăpostească ostracizata activitate de conservare-restaurare a patrimoniului construit. În același timp, îngăduise amplificarea în interiorul secției de Artă monumentală a disciplinei conservării și restaurării picturilor murale, transferând, prin supraviețuitorii tinerei echipe de restauratori, afirmată ca o autoritate în chiar în tragicul an 1977³, a experienței dobândite pe parcursul a numai câțiva ani în cadrul Direcției Monumentelor Istorice.

¹ Paolo și Laura Mora și Paul Philippot, *Conservarea picturilor murale*, Ed. Meridiane, București, 1986.

² A se vedea bilanțul acestei epoci în lucrarea profesorului Dinu C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, Ed. Museion, București, 1994.

³ În anul anihilării Direcției Patrimoniului Cultural Național a avut loc (2-7 iulie 1977), la Suceava, colocviul internațional dedicat experienței tinerei echipe de restauratori români privind conservarea și restaurarea picturilor murale. Lucrările colocviului au fost publicate în 1980 sub auspiciile Consiliului Culturii și Educației Socialiste, cu participarea Comitetului Român pentru ICOMOS: *Colloque sur la conservation et la restauration des peintures murales*. Suceava, Roumanie, Juillet, 1977.

Fig. 1. Biserica mănăstirii Humor. Detaliu pictură murală exterioară, "Procesiunea tuturor Sfinților". Foto Vasile Drăguț, Fototeca INMI, Fond DMI, 1961.

Textul invocat al profesorului Drăguț debuta, pentru cei ce aveau urechi să audă și minte să înțeleagă, cu anamneza unei Europe devastate de catastrofele celor două războaie mondiale, autorul văzând în „cazul polonez”, al reconstrucțiilor ample, „nobilul efort de recuperare a monumentelor și valorilor patrimoniale deteriorate sau uneori de-a dreptul nimicite.” Cine își mai amintește astăzi, când individualismul cinic, acompaniat de o devastatoare ignoranță, invadează conștiința publică, de modul în care rezonau cuvintele lui Drăguț în sufletele celor care văzuseră căzând, împreună cu expresiva arhitectură vernaculară din centrul istoric al Bucureștilor, monumente precum Biserica Ienei sau Văcăreștii⁴? În trista alegorie a patrimoniului românesc, Drăguț întvedea soluția recu-

peratorie a reconstrucției, căreia îi găsea un surprinzător argument. Atât cât putea exprima, dincolo de ochiul vigilent al cenzurii, argumentarea reconstrucției, destinată unor timpuri de pace și de dreaptă cumpănire, se baza pe dualitatea patrimoniului fizic - patrimoniului spiritual. „Recuperarea, recurgând deseori la reconstituirea pe bază de documente, devenea în asemenea cazuri cu atât mai necesară, cu cât ceea ce se cerea a fi păstrat nu era în primul rând condiția materială a obiectului, cât încărcătura lui morală și istorică, sensul de semnificant al unui întreg trecut național⁵.” Mergând mai departe, putem fără dificultate sau îndoială deduce ce gândea Vasile Drăguț a cărei ultimă exegeză dedicată picturii moldovenești vădea o abordare teologică de o

⁴ Spre neuitare a se vedea lucrarea Arh. Lidia Anania, Arh. Cecilia Luminea, Arh. Livia Melinte, Arh. Ana-Nina Prosan, Arh. Lucia Stoica, Arh. Neculai Ionescu-Ghinea *Bisericile osândite de Ceaușescu. București 1977-1989*, Ed. Anastasia, 1995.

⁵ V. Drăguț, Prefața citată, pag. 5.

surprinzătoare adâncime. Duhul unei cîtorii, ar fi spus profesorul, nu poate odată cu anihilarea sa fizică, ceea ce dă speranță și legitimitate gestului reconstrucției.

Drăguț ar fi găsit cuvenită recuperarea urgentă a spațiului monastic al Văcăreștilor, într-un sens care nu înseamnă nici o penibilă pastişe a unei forme materiale ireversibil distruse, nici o formă secularizată de a „glosa” pe tema ruinei unui monument eclezial. A opera în mod licențios cu formele unei biserici distruse, compunând o scenografie suprarealistă este ceea ce a reușit, de pildă, să realizeze reconstituirea bisericii mănăstirii Cotroceni, stărnind, mai de curând, nedumerirea unui beneficiar ezitant. Fenomenul este caracteristic unor vremuri lipsite de claritate doctrinară, nestatornice și marcate de cameleonism, cărora profesorul și iubitorul monumentelor li s-ar fi opus.

Experiența sa de administrator al activității de protecție a monumentelor istorice l-a făcut să creadă în misiunea instituțiilor dedicate ocrotirii patrimoniului, sperând în prezența salvatoare a instituțiilor cu caracter internațional „apte să preîntâmpine confuziile de restaurare sau intervențiile periculoase, capabile să aducă daune mai mari chiar decât cele existente”⁶. În aceeași măsură ca structurile instituționale supra-naționale, instituțiile naționale ar fi trebuit să stimuleze cristalizarea doctrinară și să fundamenteze metodologia de conservare-restaurare. Este exact opusul a ceea ce trăim noi astăzi, într-o devălmășie a restaurărilor de tot soiul, în care plătitorul, cel căruia banul îi conferă în mod nescris puteri discreționare decide linia de urmat. Acesta este însă numai efectul a ceva mult mai grav și care aparține autorității investite cu responsabilitatea menținerii în viață a cadrului legislativ în interiorul căruia se produce ocrotirea patrimoniului. Este trist să vezi cum acea stare doctrinară cristalină, în a cărei fermitate și limpezime nădăjduia Drăguț, a devenit o existență amorfă, lipsită de orice statornicie, în care totul este posibil. Este posibil să vezi monumente sau

clădiri aparținând unei zone protejate căzând sub loviturile proprietarilor demolatori, alte clădiri aparținând patrimoniului construit mutilate prin intervenții de reamenajare sau adaptare, tot ce aparține detaliului arhitectonic coborât în sfera minorului și suprimat sau înlocuit fără drept de apel. O abundență producție de proiecte este lansată în spațiu fără nici o supraveghere metodologică, lăsând un teren generos arbitrarului. Imperiul hârtilor îl substituie pe cel al faptelor, abilitatea și rigoarea devizelor acoperind cu scenografia ei intervenția propriu-zisă asupra patrimoniului. Tutela, cum ar spune italienii, se manifestă astăzi extrem de relaxat, degajată de responsabilități față de tot ce nu aparține orizontului său de interese.

Calea pe care Vasile Drăguț o oferea celor dedicați ocrotirii monumentelor istorice, între care se afla și tânăra echipă de restauratori de pictură murală, era croită în principal pornind de la experiența școlii italiene, aflată sub autoritatea gândirii lui Cesare Brandi. Arhitectura teoriei brandiene, în care subtilitatea și adâncimea gândirii estetico-filozofice are în același timp virtuțile construcției logice de tip juridic, o fac ușor convertibilă într-o structură normativă de tipul Cartei de la Veneția, ce își confirmă de mai multe decenii viabilitatea. Internaționalizarea ei vădește efortul comun, în spiritul patrimoniului universal, ce urmărește, conform afirmațiilor profesorului Drăguț, „să evite *accidentalul*, *modul unilateral de abordare*, *propunându-și stabilirea unei metodologii științifice*, *o responsabilitate în perspectivă istorică*, *cu înțelegerea adevărului că un act de restaurare trebuie să fie el însuși un reper al atitudinii culturale în general.*”

Metodologia pe care Drăguț a impus-o pornea de la principiul pe care îl transfera din medicină, fără a falsă retorică: *Primum non nocere*. Ne aflăm, de fapt, din nou, înaintea unei construcții alegorice, în care opera de artă se bucura de fiecare dată de atenția și privilegiile unui pacient fragil, pândit deopotrivă de toate „suferințele” și de

⁶ V. Drăguț, op. cit., pag.6.

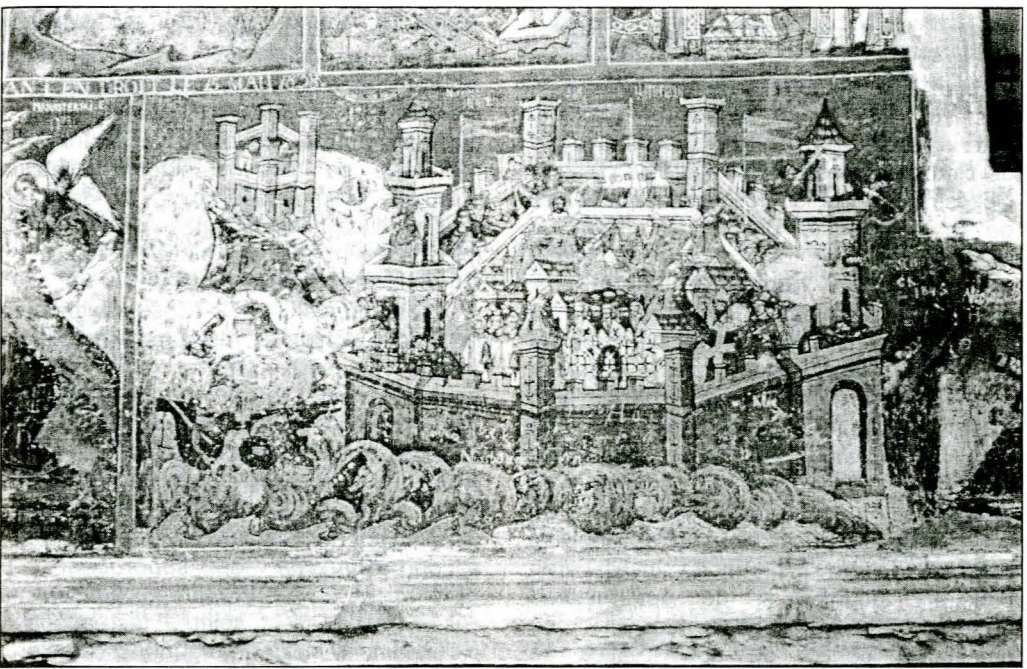

Fig. 2. Biserica mănăstirii Moldovița, Detaliu pictură murală exterioară, „Asediul Constantinoplei”. Foto Vasile Drăguț, Fototeca INMI, Fond DMI, 1961.

pericolul unor terapii nefaste⁷. Asimilarea fără emfază a monumentului istoric cu un organism viu, făcea mult mai inteligibilă întreaga fenomenologie a intervenției de restaurare, amenințată de „fenomene de respingere”, urmate de o ireversibilă degradare a unei întregi structuri ce ar fi trebuit salvată. Consecința acestui mod de a gândi a fost organizarea nou creatului serviciu de conservare a picturilor murale pe alte temeuri decât cele care funcționaseră până atunci. Aceasta presupunea, înainte de toate, o specializare a celor care aveau să intervină la monumentele istorice, devenind la rândul lor îndrumători ai tinerilor lor colegi. O formație de cu totul alt tip avea să facă opoziție vechiului sistem compus din întreprinzători pe care Brandi i-ar fi trecut în aceeași categorie de „pittori falliti” pe care o contracarase în anii treizeci nou înființatul Istituto Centrale del Restauro. Profesorul Constantin Blendea fusese

printre cei dintâi specializați prin cursurile ICCROM de la Roma, iar activitatea sa de restaurator devenise deja exemplară prin restaurarea picturilor murale din interiorul Bolniței Coziei. Profesorul Blendea a avut, de altfel, în primii ani ai campaniei de la Humor responsabilitatea coordonării echipelor de restauratori⁸.

Ceea ce s-a consacrat, începând cu lucrările din anii '70 de la Humor, a fost politica intervențiilor urgente, bazată la rândul ei pe principiul minimei intervenții. Este locul să precizăm deopotrivă pentru cei care îi păstrează o bună memorie profesorului Drăguț și pentru detractorii săi că lucrările de la Humor au beneficiat, atât cât se putea la acea vreme, nu numai de o riguroasă documentare și organizare a șantierului ci și de o asistență din partea laboratorului de chimie prin persoana inginerului Ioan Istudor, devotat și statornic cercetător al monumentelor noastre

⁷ Ibidem, pag. 7.

⁸ Prof. Constantin Blendea, *L'Organisation du chantier de Humor*, p. 40-44, în culegerea citată a lucrărilor Colocviului de la Suceava din 2-7 iulie 1977.

istorice⁹. Picturile murale de la Humor reprezentau, de altfel, una din realele cazuri urgente, pe care cercetarea îndeaproape l-a pus în evidență. Îndeosebi picturile exterioare se aflau într-un proces evolutiv de pierdere a coeziunii stratului de culoare. Dezastrul exfolierilor, în creștere, de altfel, pe toate fațadele pictate ale bisericilor moldovenești, a fost descoperit pentru prima dată la Humor, în urma unei sistematice examinări în lumină razantă.

Intervențiile de consolidare, dublate de o cercetare sistematică a cauzelor degradărilor, deveniseră aspectul dominant al activității tinerei echipe de restauratori de pictură murală. Rămâne exemplară cercetarea multidisciplinară efectuată la Moldovița¹⁰, în care intervenția de conservare întreprinsă în registrul inferior al pereților a fost însoțită de investigarea umidității zidurilor și de determinarea structurii terenului de fundație, cu detectarea pânzei de apă freatică ce interfera temelii bisericii¹¹. În același timp, prudența impusă de condiția inevitabilă a experienței limitate pe care o dobândisem și de sărăcia mijloacelor de care puteam dispune, a condus la restrângerea intervențiilor restauratorilor la ceea ce era absolut necesar pentru a împiedica pierderea iminentă a unor suprafețe de pictură murală. Principiile compatibilității și reversibilității ne conduceau la utilizarea unor materiale simple, tradiționale, de aceeași natură cu cele conținute în suportul și stratul pictural original.

Cercetarea constituia la rândul ei unul din temeiurile activității restauratorilor de pictură murală pe care o patrona Drăguț. Investigația stratigrafică, convertită într-o veritabilă arheologie a suprafeței murale, devenise sursa unor notabile descoperiri, reprezentând totodată un sprijin în

restaurarea arhitecturii și a structurii acesteia. În același timp, investigațiile de laborator reprezentau o etapă obligatorie în preliminariile oricărei intervenții asupra picturilor murale, oferind în puțini ani și cu mijloacele pe care le puteam avea la dispoziție, o prețioasă „bază de date” de care cred că ne vom putea folosi în viitor, întocmai cum utilizăm astăzi sintezele lui Gh. Balș sau N. Ghika-Budești.

În intervalul 1972-77, sub autoritatea lui Drăguț, echipa de restauratori de pictură murală ajunsese să fie bine sudată, acoperind o largă problematică a monumentelor țării. Disciplina ei izvora dintr-un principiu fundamental pe care profesorul îl exprima astfel: „*Monumentul, respectiv opera de artă, este factorul prim, determinant, iar restauratorul este un factor secund, auxiliar și subordonat cu devotament ideii de ocrotire a patrimoniului cultural*”¹². În acest spirit a fost adoptată politica intervențiilor de urgență și caracterul restrictiv al operațiunilor, limitate în general la pura conservare. În mod deliberat erau excluse operațiunile de reintegrare a lacunelor, iar extragerea picturilor murale era considerată o intervenție *in extremis* ce nu putea fi acceptată decât în situații catastrofale, când posibilitatea conservării *in situ* se dovedea definitiv compromisă.

Să nu uităm de asemenea că problema complexă a conservării monumentelor era legată de obligatoriile etape preliminare ce privesc în primul rând recunoașterea patrimoniului ca atare, însoțită de un act de o importanță capitală: inventarul. Drăguț a fost inițiatorul unui repertoriu al monumentelor istorice, care din nefericire, ca atâtea alte lucrări la români, nu a putut fi finalizat, alcătuit pentru prima dată de o echipă pluridisciplinară în care istoricilor de artă li se alăturau paleograful și

⁹Unele din primele observații de sinteză privind tehnica picturilor murale din Nordul Moldovei și fenomenele de alterare ale stratului pictural au fost comunicate de Ion Istudor în lucrările Colocviului de la Suceava: *Alterations de la couleur observées sur les peintures murales des églises de Bucovine*, p. 21-25.

¹⁰Marius Rădulescu, *Intervention de Moldovița, 1974-1975-1976. Aspects interdisciplinaires de la méthodologie utilisée*, în *Colloque...*, p. 26-34.

¹¹Ing. Mircea Surugiu, ing. Aurel Predescu, *Etudes pour combattre le phénomène d'humidité excessive de l'ensemble de Moldovița*, în *Colloque...*, p. 35-39.

¹²V. Drăguț, op. cit., p. 10

chimistul specializat în analiza operei de artă.

Ce subzistă astăzi din toată această gândire ce a guvernat, datorită profesorului Drăguț, activitatea din anii '70 de ocrotire a monumentelor istorice?

Un plan național bazat pe o judicioasă politică a urgențelor a dispărut cu totul, iar etapa preliminară a cunoașterii prin inventar a modului cum sunt răspândite în țară monumentele afectate de diferite categorii de degradări este la rândul ei inexistentă. În felul acesta o strategie a priorităților nu poate să funcționeze, un păgubitor dezechilibru producându-se între zone, precum Nordul Moldovei, al căror interes este adâncit prea mult în conștiința publică pentru a dispărea într-un moment sau altul al istoriei, în vreme ce ținuturi cu o tot atât de inestimabilă încărcătură patrimonială, pentru a invoca numai numele Hațegului, se află de decenii în postura de surori vitregite. În același timp, în chiar interiorul zonelor privilegiate s-au instalat discriminări inadmisibile, monumente precum Baia sau Părhăuții fiind condamnate la condiția rudei sărace care poate să mai aștepte, deși urgențele pe care le reclamă ar trebui să le împingă în condiția prioritară. O autonomie proclamată ca un convertit slogan al unor vremi de tristă amintire aduc monumente de prim ordin la cheremul unor forțe locale pe cât de lipsite de pricepere pe atât de pline de îndrăzneală. Așa a fost posibilă, în afara oricărui conclav al celor înzestrați cu darul picturii și al înțelegerii imaginii creștine, zugrăvirea spațiului sacru al Putnei, astfel s-a putut tolera restaurarea marcată de incisive retușuri de la Biserica Sf. Dumitru din Suceava, astfel s-au putut comite repictările mutilante de la biserica Târgului din Horezu sau din frumoasa ctitorie monahală din apropierea intrării în Mănăstirea Hurezi.

Mă întreb, în acest rapid bilanț, cum ar fi reacționat Drăguț la bâlbâiala sinistă, generată de o profundă necunoaștere a principiilor de bază ale restaurării, din jurul Coloanei lui Brâncuși, eșuată într-o lamentabilă prezentare finală, asimilabilă unei caroserii metalizate. Cum ar fi suportat Drăguț drama în care a alunecat pe parcursul a mai bine de un deceniu un

monument ca Biserica Domnească a Argeșului, cu paramentul ireversibil compromis, cu un șantier supraviețuind între sărăcie și mistificarea instrumentată cu obstinație de forțe știute și neștiute, sub indiferența protectoare a Tutellei? Cum ar fi întâmpinat Drăguț uitarea unor monumente transilvane, pe care le iubea atât de mult, precum Leșnicul, Sântă Mărie Orlea, sau Cetatea Colțului? Cum ar fi calificat cel care a realizat pentru noi prima sinteză substanțială a picturii gotice din Transilvania absența oricărei strategii de salvare a unor ansambluri valoroase pentru întreaga lume medievală a Europei Occidentale, cum ar fi pictura exterioară de la Dârlos?

Anii din urmă au accentuat în mod exasperant fenomene de multă vreme cronicizate. Este cazul șirului amplu și incontrolabil al monumentelor „minore” în sfera cărora sunt introduse de-a valma ctitorii voievodale și țărănești. Într-un sistem valoric haotic, în care secolele XVIII-XIX reprezintă un ocean prea vast pentru a putea fi controlat, monumentele sunt condamnate la balansul între abandon, de felul ansamblului monastic de la Costești – Vâlcea, sau biserica în ruină de la Ocele Mari, la restaurarea arbitrară supusă gustului devastator al beneficiarului sau al sponsorului ce își arogă puteri discreționare. Un exemplu trist, ce cuprinde o întreagă zonă românească, cu vechi și bine întemeiate tradiții, sunt ctitoriile mocănești din Săcelele Brașovului, barbar repictate de echipe lipsite de orice calificare.

În acest mediu de ineficiență legislativă și de democratică diseminare a ignoranței, o maladie în creștere este anihilarea monumentului istoric prin suprimarea sau măsluirea detaliului, supus la condiția insignifiantă a firului de iarbă. O asemenea dramă ar fi trăit-o Drăguț în Sighișoara medievală. Ar fi suferit zilnic văzând cum dispar elemente autentice de feronerie, anonimele produse ale dulgherilor și tâmplarilor, zidarilor sau pietrarilor medievali. Și ar fi reacționat, desigur, la penibilele artefacte ce transformă fațadele orașelor transilvane într-o aseptică înșurire de decoruri.

Există în toată această stare maladivă, generată de fenomene ce se

cuprind unul pe celălalt ca într-o „matrioșcă”, ajungând toate la identitatea finală – puterea discreționară a banului – o lipsă de comunicare ce contravine principiului „porților deschise” pe care Vasile Drăguț îl puna la temelia activității de ocrotire a patrimoniului. Considerând exemplare analizele de șantier realizate în 1973 de restauratorii români și de specialiștii Institutului Central de Restaurare de la Roma și ai ICCROM, Drăguț enunță principiul care avea să guverneze până la desființarea ei, în 1977, activitatea echipei de muraliști a Direcției Monumentelor: „În opoziție cu tradiționalul secret cu care restauratorii își învăluiau operațiile, discuția din iulie 1973 urmărea instalarea unei poziții a „porților deschise”, favorabilă discuțiilor analitice în măsură să stimuleze critica profesională și să păstreze intacte raporturile interdisciplinare.”¹³

Interdisciplinaritatea decurgea, în accepția lui Drăguț, din „calitatea de întreg a unui monument”¹⁴, aceasta presupunând, într-un vizibil atașament față de gândirea brandiană, includerea în procesul de restaurare a operei de artă împreună cu toate urmele trecerii sale prin timp. Este o referire la categoria adaosurilor care trebuie

respectată în rolul ei de sporire a valorii artistice și istorice a monumentelor. De aici convingerile lui Drăguț se extind asupra specificului tratamentului modern de restaurare, ieșit de sub autoritatea doctrinei puriste și salvat în concepția tratamentului unitar, înțeles ca o intervenție nediscriminatorie, ramificată spre toate componentele unui monument istoric în care nu mai poate funcționa supremația unuia sau a altuia dintre domenii.

Destinul patrimoniului românesc, pe care fără îndoială Drăguț îl trăia în toată tragica ipostază a anilor '80, i-a rezervat în ultimii săi ani o tristă perspectivă. Suferința pe care o provocase îndeosebi distrugerea patrimoniului Capitalei transpare în frazele fără o aparentă țintă, ce ocoleau detectorul cenzurii, expediindu-și mesajul: „Căci să nu uităm, răspunderea față de operele trecute nu revine doar specialiștilor, ci întregii societăți, tuturor indivizilor care o compun. Abia din momentul în care acest adevăr va fi cunoscut și recunoscut ca atare, vom putea spera că omenirea s-a lepădat de unul dintre cele mai grele vicii ale sale: devorarea vinovată a propriilor creații, în fapt ștergerea memoriei proprii, reducerea la nimic a propriei personalități.”¹⁵

¹³ Ibidem, p. 9,10.

¹⁴ Ibidem, p. 7.

¹⁵ Ibidem, p. 19.